

HET PROBLEEM VAN JONG ZIJN

M.A.J.M. Matthijssen

Het probleem van jong te zijn kan in sociologische zin worden begrepen in termen van generatiesamenhang en generatie-eenheid volgens Mannheim (1928). Daarmee wordt bedoeld de specifieke benadering van de sociale werkelijkheid, die voortkomt uit de eerste reflectie - als 'nieuwkomer' - van een nieuwe generatie van adolescenten op de sociale werkelijkheid en op de voorgrond tredende sociale problemen ('neuartige Zugang' volgens Mannheim). Onderzoek naar de generatiesamenhang cq.-eenheid van opeenvolgende generaties is een belangrijk middel om de logica van de maatschappelijke ontwikkeling te reconstrueren.

Dit artikel levert daaraan een bijdrage door een analyse van drie opeenvolgende generaties in Nederland sedert 1945. Onderzoeksgegevens over de sociaal-culturele oriëntatie van Nederlandse jongeren indiceren een trend van slijtage van traditionele culturele modellen in vier cruciale levensdomeinen: godsdienst, huwelijk en gezin, politiek, arbeid. De auteur interpreteert deze trend als een voortschrijdend proces van overgang van een bevelstructuur naar een onderhandelingshuishouding. Een nadere precisering van dit proces wordt geboden door een analyse van de generatiesamenhang cq.-eenheid van jongeren in de jaren vijftig, eind zestig en zeventig, en de jaren tachtig.

1. Sociologische begripsbepaling.

De levensfase, die in de psychologie wordt aangeduid als de adolescentie, wordt in de sociologische literatuur wel getypeerd als de geïnstitutionaliseerde overgangsfase tussen kind en volwassene (Eisenstadt 1956). Als sociologische begripsbepaling schiet deze - ahistorische - omschrijving naar mijn oordeel tekort. Zij slaat namelijk geen acht op de betekenis van jong zijn in en voor de samenleving, in het kader van de maatschappelijke ontwikkeling en sociale veranderingen. Wat betekent eigenlijk jong zijn als sociologisch probleem?

In "Das Problem der Generationen" (1928/29) typeert Mannheim "jeugd" in termen van "neuartige Zugang" tot de sociale ruimte. Hij wijst in dat verband op de bewustzijnsschok die optreedt wanneer de jongere, rond het 17de levensjaar, als nieuwkomer en nog betrekkelijke buitenstaander voor het eerst zich reflexief rekenschap geeft van de sociale werkelijkheid en de problematische kanten daarvan. Daaruit resulteert een probleembewustzijn met betrekking tot de sociale werkelijkheid dat deel uitmaakt van wat voor de nieuwkomer een 'natuurlijk wereldbeeld' (bewustzijn en houdingen) is. Dit probleembewustzijn manifesteert zich in een specifieke wijze van stellingnemen ten opzichte van samenlevingsproblemen. Deze specifieke stellingname is in zoverre uniek, dat uitsluitend generatiegenoten hieraan deelhebben. Met name de oudere generatie zal zich hierin doorgaans niet herkennen, want zij percipieert de actuele situatie nog altijd vanuit het perspectief, dat zij zich bij haar "neuartige Zugang" heeft eigen gemaakt. Tussen twee opeenvolgende generatieperspectieven bestaat altijd een polariteit, doordat elke nieuwe generatie zich in zekere zin afzet tegen haar voorganger (Mannheim, 1928/29: 180-184).

Twee aanvullende opmerkingen zijn nodig om de gedachtegang van Mannheim tot zijn recht te laten komen. Ten eerste wordt het begrip "generatie" door Mannheim niet biologisch maar sociologisch begrepen. Een nieuwe generatie manifesteert zich niet met de verschijning van een nieuw leeftijdscohort - dat gebeurt elk jaar - maar met de verschijning van een nieuw probleembewustzijn. Doorslaggevend daarvoor is het optreden van probleemdefinities en probleembenaderingen, die reageren op en zich afzetten tegen het gangbare probleembewustzijn ("Polarerlebnis"), ook al bouwen zij tot op zekere hoogte daarop voort. Het is

niet bij voorbaat te zeggen wanneer een nieuwe generatie aantreedt. Niet de tijd is daarvoor bepalend, maar een breuk in probleembewustzijn.

Ten tweede hebben bij het verschijnen van een nieuw generatiebewustzijn niet alle leeftijdsgenoten daaraan deel en zeker niet op gelijke wijze; net zo min als het nieuwe generatiebewustzijn uitsluitend bij jongeren optreedt, hoewel jongeren wel de belangrijkste dragers hiervan zijn. Mannheim maakt onderscheid tussen generatiesamenhang en generatie-eenheid. Onder de eerste term wordt begrepen de gemeenschappelijke ervaring van actuele problemen in een bepaald tijdsgewricht. Daaraan hebben in beginsel alle jongeren van een nieuwe generatie in het bijzonder deel. Ter precisering. "Generatiesamenhang" behelst meer dan het loutere aanwezig zijn in een bepaalde historisch-sociale ruimte. Zij impliceert de ervaring van verbondenheid met elkaar door participatie aan gemeenschappelijke lotgevallen van een bepaalde historisch-sociale eenheid. Dit wil niet zeggen, dat alle generatiegenoten deze participatie op dezelfde wijze ervaren. Voorzover dat wél het geval is wordt de term "generatie-eenheid" van toepassing. Deze tweede term wordt door Mannheim gereserveerd voor dat deel van de jongere generatie, dat de toon aangeeft in positiebepaling en het ontwikkelen van oplossingsstrategieën met betrekking tot de nieuwe problemen. Binnen eenzelfde generatiesamenhang kunnen verschillende, veelal rivaliserende, generatie-eenheden voorkomen (Mannheim, 1928/29: 309-311).

Het sociologische probleem van jong zijn is naar mijn oordeel in de kern gegeven met de "neuartige Zugang" tot de sociale ruimte. Daarmee wil ik ook een kernobject van de jeugdsociologie aangeven: de studie van de generatiesamenhang van achtereenvolgende generaties, en van generatie-eenheden die daarin opereren. Ik verbind daaraan onmiddellijk een vraag waarmee ik mij in dit artikel bezighoud. Zou men kunnen staven en staande houden, dat de achtereenvolgende jongerengeneraties telkens met opgaven worden geconfronteerd, die voortspruiten uit de verworvenheden van de voorafgaande generatie? Deze vraag is niet alleen interessant maar tevens van belang voor de bijdrage van de jeugdsociologie aan de algemene maatschappijtheorie. In deze vraag ligt namelijk de opvatting besloten, dat het probleembewustzijn van achtereenvolgende jongerengeneraties markante bakens zijn van opeenvolgende fasen in de maatschappelijke ontwikkeling. Dat zou betekenen dat het onderzoek naar de pro-

bleembenaderingen van de achtereenvolgende generaties een belangrijk middel is om de logica van de maatschappelijke ontwikkeling te reconstrueren. Ik sluit mij wat dat betreft aan bij Kohr en Räder waar zij zeggen: "An der Jugenddebatte der letzten Jahre hat sich zumindest teilweise gezeigt, dass nicht über Jugend, sondern eigentlich über Gesellschaft geredet wurde"(1985:306). Onderzoek naar het optreden van nieuwe generaties onder jongeren kan men beschouwen als onderzoek naar ontwikkelingen in de maatschappelijke rationaliteit. Jongerenproblemen zijn een uitvergroting van actuele maatschappelijke problemen.

Ter inleiding op mijn analyse van het actuele probleem van jong zijn in achtereenvolgende generaties geef ik op beschrijvend niveau een beknopt overzicht van enkele trends in de sociaal-culturele ontwikkeling van de laatste decennia (par.2). Vervolgens tracht ik dezen op theoretisch niveau te situeren in een globaal maatschappijtheoretisch kader (par.3). Daarna kom ik - in de paragrafen 4 en 5 - toe aan de kern van mijn betoog: een nadere analyse van het probleem van jong zijn met gebruikmaking van het conceptuele kader van Mannheim.

2. Enkele trends in de sociaal-culturele ontwikkeling

Ik ga achtereenvolgens in op een viertal leefdomeinen. Ik baseer mij op onderzoeksgegevens, hoofdzakelijk ontleend aan het belangrijke rapport "Jongeren in de jaren tachtig" van het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau uit 1985.

2.1. Godsdienst

Het is algemeen bekend, dat de kerkelijke binding van de Nederlandse bevolking de afgelopen decennia op dramatische wijze is verzwakt. In 1983 was van de bevolking van 35 jaar en ouder 45% bij geen kerkgenootschap aangesloten. Bij de jongeren van 16-24 jaar is dat zelfs twee derde. De toenemende onkerkelijkheid voltrekt zich de laatste decennia razend snel (zie tabel 1). In 1967 was van de jongeren 34% onkerkelijk en bij elke volgende telling was er sprake van stijging. Als het tempo in de afgelopen jaren niet veranderd is, ligt het percentage jongeren dat bij geen kerkgenootschap is aangesloten nu op ongeveer 70%. Dit

is een verbazingwekkende ontwikkeling bij een volk, dat vanouds bekend staat om zijn sterke kerkelijke binding. Daarbij denken we niet alleen aan Nederland boven de grote rivieren, het zgn. 'domineesland', maar ook aan het overwegend katholieke zuiden. Uit onderzoek naar de godsdienstig-kerkelijke verhoudingen in Noord-Brabant komt treffend naar voren, dat de rooms-katholieke geestelijkheid in de dertiger jaren een vrijwel totale greep had (of pretendeerde te hebben) op het gehele leven van de bevolking (Dieleman 1987, Thurlings 1979). In dertig tot vijftig jaar tijd toont de kerkelijke binding van de Nederlandse jeugd een dramatisch verval. Nog omstreeks het midden van deze eeuw gaf de kerk op alle vragen van het leven een eenduidig antwoord, compleet met concrete richtlijnen voor het dagelijks leven. Dit is heden ten dage overwegend gereduceerd tot een bescheiden handreiking, voor wie het horen wil.

Tabel 1: Deel van de bevolking dat zich tot geen kerkgenootschap rekent, naar leeftijd, in %.

	1967	1970	1975	1980	1983
16-24 jaar	34.2	43.0	56.7	59.0	66.2
25-34 jaar		37.4	46.1	56.1	58.1
35 jaar en ouder		38.1	37.7	38.0	44.6

Bron: SCP-rapport 1985, blz. 74.

2.2. Huwelijk en gezin

Ook in het levensdomein van huwelijk en gezin is sprake van een tendens tot slijtage van traditionele bindingen. Het verschijnsel echtscheiding is de afgelopen tien tot twintig jaar in een stroomversnelling geraakt. Vóór 1960 was echtscheiding een zeldzaamheid (rond 5%). Van de huwelijken in 1950 gesloten, was na 15 jaar 4,8% gestrand in een echtscheiding. Voor de huwelijken uit 1970 geldt een overeenkomstig percentage van 15; en de stijgende lijn zet zich door (CBS mndstat.bevolk. '87/'88). Uit andere gegevens blijkt, dat mensen de afgelopen twintig jaar ook steeds somberder zijn gaan denken over huwelijksgeluk (zie tabel 2). Onder jongeren neemt het aantal toe dat twijfelt of ze ooit aan een huwelijk zullen beginnen: ongeveer één vierde in de leeftijdscategorie van 16-24 jaar (SCP 1985: 31). Een toenemend aantal kinderen groeit op in éénoudergezinnen. Huwelijk en gezin nemen als primaire samenlevingsvorm in bete-

Tabel 2: Het oordeel over het huwelijk in 1965-1986 (in procenten)

	1965	1970	1975	1980	1983	1985	1986
a. gehuwden zijn over het algemeen gelukkiger dan ongehuwden							
- wel mee eens	60		35	25	18		21
- niet mee eens	40		65	75	82		79
	(1350)		(1445)	(1437)	(1441)		(1485)
b. is echtscheiding bij een slecht huwelijk toelaatbaar als er nog kinderen thuis wonen							
- echtscheiding beter	12	40	40	48	45		43
- scheiding ongewenst maar begrijpelijk	40	47	51	47	49		49
- scheiding ontoelaatbaar	48	13	9	6	7		8
	(1480)	(1844)	(1709)	(1615)	(1671)		(1736)

Bron: Huwelijk en Gezin, 1965.

Progressiviteit en conservatisme in Nederland, 1970.
Culturele veranderingen in Nederland, 1966, 1975, 1980, 1983, 1985, 1986.

kenis af: jonge mensen staan kritischer ten opzichte van het huwelijk, zij huwen later, en de huwelijksduur wordt korter; en leefwijzen die traditioneel met het huwelijk verbonden zijn - zoals seksuele omgang, partnervorming en kinderen krijgen - vinden in toenemende mate buiten het huwelijk plaats. In 1968 zei 22% van de 16-20 jarigen ooit geslachtsgemeenschap te hebben gehad, terwijl in 1979 35% van die leeftijdsgroep een dergelijke ervaring opgaf voor het afgelopen half jaar (SCP 1985: 32).

Daar komen nog enkele punten bij. De traditionele rolverdeling tussen man en vrouw voor wat betreft werken buitenshuis en binnenshuis, is in snel tempo aan het vervagen. Hetzelfde geldt voor de traditionele gezagsverhoudingen tussen man en vrouw, en tussen ouders en kinderen. De greep van de ouderlijke opvoeding op het leven van jongeren wordt losser. Kinderen mogen méér voor zichzelf beslissen, en ook op vroegere leeftijd. Ik noem slechts één voorbeeld. Mag een twintigjarige dochter zelf bepalen hoe laat zij 's avonds thuiskomt? In 1965 zei 17% ja, en in 1983 43% (SCP 1985: 15). De algemene trend is duidelijk, hoewel minder spectaculair dan op het gebied van godsdienst: gezinsbindingen worden losser, en de gezagsstructuur van het traditionele gezin verzwakt.

2.3. Politiek

De kwestie waar het in dit verband om gaat betreft de mate waarin de Nederlandse bevolking actief deel heeft aan c.q. vertrouwen heeft in het politieke systeem. Veel is daarover niet bekend. Uit het onderzoek van Van Deth weten we, dat in deze opzichten, althans in de loop van de zeventiger jaren geen noemenswaardige wijzingen zijn opgetreden in de bevolking als geheel (Van Deth, 1984: 173, 200 e.v.). Wat de jongeren betreft is een soortgelijke conclusie te trekken met betrekking tot hun stemgedrag bij verkiezingen. Zij volgen in hun stemgedrag de algemene trend; zij zijn alleen iets linkser dan de ouderen (Raaijmakers, 1987: 49-53). Over jongeren is evenwel nog iets meer te zeggen. Op grond van een aantal onderzoeksgegevens constateert het Sociaal-Cultureel Planbureau in haar jongerenrapport, dat jongeren "in vergelijking met personen van 25 jaar en ouder minder politieke belangstelling tonen en tevens minder bekend blijken met politici.(...) Daar staat tegenover dat ze veel sterker dan ouderen geloven in de effectiviteit van poli-

tieke activiteiten die zijzelf eventueel ondernemen. Bovendien blijken 18-24-jarigen - voorzover ze belangstelling hebben voor politieke zaken - zich evenals jong-volwassenen, maar anders dan personen van 35 jaar en ouder sterker betrokken te voelen bij de buitenparlementaire politiek" (SCP 1985: 80). Jongeren tonen minder dan ouderen belangstelling voor de officiële politiek maar dit sluit politiek bewustzijn niet uit, blijkens hun bereidheid tot buitenparlementaire acties. Daarnaast blijkt uit historisch vergelijkbare gegevens, dat het aantal jongeren, dat buitenparlementaire acties geoorloofd acht, sedert het midden der zestiger jaren sterk is toegenomen (SCP 1985: 16). Onder jongeren van 18-24 jaar is een meerderheid van oordeel, dat politieke protestacties in voorkomende gevallen geoorloofd zijn (zie tabel 3).

De ontwikkelingen in politiek opzicht zijn niet dramatisch, maar de algemene trend ligt, voorzover bekend, in de lijn van de eerder besproken leefdomeinen: er is sprake van een zekere uitholling van het politieke gezag.

2.4. Arbeid

Het eerste verschijnsel waarop ik de aandacht wil vestigen, is de arbeidsonzekerheid, die sedert het midden der zeventiger jaren het lot van jongeren treft, als gevolg van het tekort aan arbeidsplaatsen. Deze uit zich op twee manieren, enerzijds werkloosheid, anderzijds tijdelijke arbeidscontracten. In 1984 was 28% van het arbeidsaanbod van jongeren zonder werk; en voor ruim één derde hiervan bedroeg de werkloosheidsduur al meer dan één jaar (Rapportage Arbeidsmarkt, 1984). En voorzover jongeren zich een plaats op de arbeidsmarkt weten te verwerven, gebeurt dat voor één vijfde in de vorm van een tijdelijke baan (Rapportage Arbeidsmarkt, 1987). De hedendaagse jeugd wordt voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog op grote schaal geconfronteerd met het feit, dat ook een geslaagde schoolopleiding geen arbeidszekerheid oplevert.

Het tweede verschijnsel waarop hier de aandacht moet vallen, is de structuur van de werkgelegenheid. Twee punten verdienen in dit verband vermelding. Het eerste betreft krimp- en groeibewegingen binnen en tussen bedrijfssectoren, waardoor de structuur van de werkgelegenheid voortdurend in beweging is. Op dit moment is er bijvoorbeeld een daling van werkgelegenheid te con-

Tabel 3: Opvattingen over sociaal en politiek protest (in procenten)

uitspraak	antwoord	18-24 jaar	25-34 jaar ¹	35 jaar e.o. ¹
stel dat iemand de wet zo onrechtvaardig vindt, dat hij besluit de regering bij haar werk te hinderen door zitdemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten	keurt goed	48.7	40.6	28.0
de politie arresteert een aantal deelnemers	keurt af	39.9	(36.2)	24.3
de regering besluit het aantal leerlingen per klas te verhogen. Uit protest hiertegen houden een aantal ouders en onderwijzers de school bezet	keurt goed	61.8	50.0	38.7
de onderwijzers die aan de bezetting hebben meegedaan, worden ontslagen	keurt af	91.7	(90.2)	84.3
Op een bedrijf dreigt het ontslag van een aantal werknemers. Daarom bezetten de werknemers het bedrijf	keurt goed	75.7	66.2	57.6
de politie verwijderd daarop de bezetters van het bedrijf	keurt af	68.7	59.3	53.0
een gebouw staat al geruime tijd leeg. Een aantal mensen besluit dit gebouw te kraken	keurt goed	67.7	53.6	41.0
N =		208-229	378-414	790-905

¹ De percentages van de leeftijdscategorieën 25-34 jaar en 35 jaar e.o. staan tussen haakjes als ze niet significant ($p < 0.05$) van de jeugd afwijken.

Bron: Nationaal Kieseronderzoek 1981.

stateren in de sociaal-culturele sector, terwijl de informatietechnologie een absolute 'winner' is. Deze laatste tast op een nauwelijks te voorspellen wijze de structuur van de functieuitoefening aan in talrijke beroepen en werksectoren (Van Hoof, 1987: 245-248). Een tweede punt is, dat technologische veranderingen niet zelden gepaard gaan met een vergaande reorganisatie van de bedrijfsvoering, hetgeen niet te verwaarlozen consequenties heeft voor de kwalificatiebreedte; in dit opzicht zijn de ontwikkelingen eveneens onvoorspelbaar. Met name worden tegenstelde tendenzen gesignaleerd tussen enerzijds functieversmalling en functieverbreding. In het eerste geval treedt routinisering van de functieuitoefening op en dat betekent een daling van het kwalificatieniveau. In het tweede geval vindt een reïntegratie van deeltaken plaats en deze brengt een kwalificatieverzwaring met zich mee (Van Hoof, 1987: 98-102, 122).

Alles bijeengenomen is de kwalificatiebehoefte van de arbeidsmarkt momenteel labiel te noemen: er treden onvoorstelbare en onvoorspelbare veranderingen op; met ingrijpende consequenties voor de arbeidsonzekerheid van jongeren.

Aldus een summiere schets van de sociaal-culturele ontwikkeling in Nederland op een viertal levensdomeinen. De domeinen zijn niet willekeurig gekozen. Het gaat om zeer vitale domeinen, die tesamen het kader vormen waarbinnen het bestaan in een samenleving vorm, inhoud en richting krijgt. In drie van de vier domeinen is sprake van uitholling van traditionele zekerheden. In de domeinen godsdienst en gezin zijn de traditionele culturele modellen van kerk en burgerlijke moraal sterk aan erosie onderhevig; en in het economisch domein wordt de jongere generatie geconfronteerd met bestaansonzekerheid en een verlies aan carrièreperspectief. In het politieke domein is de situatie nog het meest stabiel maar toch is ook hier enige slijtage waarneembaar, namelijk in politieke volgzzaamheid. Alles bijeengenomen wordt de Nederlandse samenleving in de tweede helft van de twintigste eeuw geconfronteerd met een aantasting van traditionele waarden en normen, leefvormen en bestaanswijzen.

3. Van bevelsstructuur naar onderhandelingshuishouding

Het gesignaleerde betekenisverlies kan men zowel op een cultuurpessimistische als een cultuuroptimistische wijze interpreteren. Een cultuurpessimistische interpretatie accentueert de

gevaaren voor het maatschappelijk evenwicht van genoemde verschijnselen. Daarin treedt een bezorgdheid naar voren over verlies van beschaving, over het optreden van verstoringen van de maatschappelijke en morele orde, over normverlies en zedenverwildering in het bijzonder van de jongere generatie. In het midden van de twintigste eeuw, toen de periode van grote culturele veranderingen eigenlijk nog moest beginnen, werd hiervan bij herhaling gewag gemaakt. Een treffend voorbeeld is het geruchtmakende onderzoek naar de maatschappelijke verwildering der jeugd, dat in de jaren 1948-50 werd uitgevoerd door een aantal universitaire instituten, in opdracht van de minister van onderwijs. Zowel de opdracht tot dit onderzoek als de interpretaties waartoe de onderzoekers komen, getuigen ervan, dat onder volwassen opinieleiders een beeld bestond over de jeugd, in het bijzonder de ongeschoolde arbeidersjeugd, dat doet denken aan verwilderde dieren die getemd moeten worden onder de beschermende vleugels van kerk, staat en burgerlijke moraal. Daarbij werden fatsoensnormen gehanteerd, die momenteel bepaald archaisch aandoen; een willekeurig klein citaat als voorbeeld: "Als deze jeugd eenmaal tot sexueel contact is gekomen, is het haast onmogelijk nog andere interessen in hen wakker te roepen" (Meijers en Du Bois-Reymond, 1987: 61). Dit onderzoek is in zijn geheel een symptoom van angstige bezorgdheid in leidende kringen om het teloorgaan van waarden en normen, en in het algemeen van de bindingskracht van de traditionele samenleving, toentertijd als gevolg van de industrialisatie.

Tegenwoordig - in de tachtiger jaren - komt een dergelijke zienswijze in het publieke debat niet meer voor. Dit sluit niet uit, dat uitingen van bezorgdheid over moreel verval van jongeren, alsook manifestaties van traditionele waardenorientaties onder jongeren in elk van de vier besproken domeinen, nog altijd voorkomen; maar dezen zijn eerder marginaal dan toonaangevend. Volgens de tegenwoordig gangbare opvatting was het leven van jongeren - en van burgers in het algemeen - in het midden van de twintigste eeuw nog op een benauwende wijze ingekaderd in bevoogdende bevelssystemen en is de sociaal-culturele ontwikkeling in de periode 1950-1980 te interpreteren als een soort bevrijdingsbeweging. De afbraak van traditionele bindingen, met name in de domeinen van godsdienst en gezin, maakt de weg vrij voor de ontwikkeling van culturele modellen, gebaseerd op het principe van autonome zelfbepaling van gelijkwaardige individuen.

Hier dient zich de vraag aan, hoe de trend van slijtage van culturele modellen te interpreteren is in het kader van een algemene maatschappijtheorie. Een zorgvuldige beantwoording van deze vraag vergt meer aandacht en ruimte dan in dit artikel voorhanden is. Volstaan moet worden met een globale aanduiding. Het trekt de aandacht, dat de gesignaleerde trend strookt met de conclusie die De Swaan heeft verbonden aan zijn historische analyse van de trend met betrekking tot de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen naar aanleiding van het verschijnsel agorafobie. Naar analogie van zijn interpretatie kan de recente slijtage van traditionele culturele modellen worden aangevoerd als illustratie van de overgang van een bevelsstructuur naar een onderhandelingshuishouding, de richting waarin de Nederlandse samenleving zich in de tweede helft van deze eeuw zou begeven (De Swaan, 1982). Zowel de door De Swaan beschreven ontwikkelingen als de hierboven gesignaleerde sociaal-culturele trends passen binnen de civilisatietheorie van Elias. Afbraak van bevoogdende bevelssystemen wordt in deze theorie gepostuleerd als logische consequentie van een maatschappelijke ontwikkeling, waarin sprake is van schaalvergroting, toenemende differentiatie, toenemende complexiteit, en dus naar aard en intensiteit toenemende afhankelijkheidsverhoudingen binnen de samenleving. Met dit alles gaat, volgens de theorie, gepaard een verkleining van sociale afstanden door toenemende gelijkberechtiging van op elkaar betrokken partijen, ofwel een geleidelijke vervanging van bevelsmechanismen door onderhandelingsmechanismen in het krachtenveld van maatschappelijke beheersing (Elias, 1969).

4. Drie generaties

De sociaal-culturele ontwikkeling van de hedendaagse Nederlandse samenleving is binnen het maatschappijtheoretisch kader van Elias te interpreteren als een fase in de overgang van bevelsstructuur naar onderhandelingshuishouding. Er is steeds minder plaats voor bevoogdende culturele modellen van kerk, staat en burgerlijke moraal.

Vervolgens kan men zich afvragen, of met gebruikmaking van het begrippenapparaat van Mannheim het mogelijk is de ontwikkeling meer precies te beschrijven, met name in termen van de generatiesamenhang van opeenvolgende generaties. Ik geef daarvoor een aanzet. Hoewel waarschijnlijk voldoende historisch materiaal

voorhanden is om een dergelijke operatie voor de gehele twintigste eeuw uit te voeren (zie bijvoorbeeld Van Hessen, 1964; Schelsky, 1963) beperk ik mij tot de periode na de Tweede Wereldoorlog. Daarin zijn naar mijn oordeel drie achtereenvolgende generaties te onderscheiden. Ieder van dezen wordt gekenmerkt door een breuk in probleembewustzijn ten opzichte van de voorafgaande generatie. Ik volsta met voor elke periode aan te geven het probleembewustzijn, de polariteit hiervan ten opzichte van de voorafgaande generatie ('Polarerlebnis'), en voorzover mogelijk de probleembenadering van de dominante generatie-eenheid.

4.1. De wederopbouwgeneratie (vanaf 1945)

Het behoeft nauwelijks betoog, dat de generatiesamenhang van de naoorlogse jongeren in het teken staat van wederopbouw. Daarbij moet echter worden aangetekend, dat er meer aan de orde is dan alleen herstel van oorlogsvernieling en een door de oorlog vertraagde economische ontwikkeling. In aansluiting op Van Hessen (1964:356) valt over deze generatie te zeggen, dat met name de dominante generatie-eenheid voor het eerst een volledige acceptatie ten toon spreidt van de industriële cultuur, d.w.z. ongeremd georiënteerd is op de economische waarden van productie en consumptie, en carrière maken. Daarmee gepaard gaat een gereserveerde houding ten opzichte van alles wat met politiek en 'hogere' (waaronder kerkelijke) cultuurwaarden te maken heeft. De polariteit ten opzichte van de vroegere generatie manifesteert zich daarin, dat zij zich skeptisch opstelt ten opzichte van de politiek-culturele oriëntatie waarmee de oorlogsgeneratie was opgegroeid (voor Schelsky aanleiding tot de benaming 'Skeptische Generation'). Het succes van de wederopbouwgeneratie is genoegzaam bekend. In Nederland hebben we er de doorbraak van de welvaartsstaat aan te danken. Dit is tegelijk een eerste markante fase in de verwijdering ten opzichte van de traditionele bevelsstructuur.

4.2. De maatschappijkritische generatie (na 1965)

De kinderen van de welvaartsstaat zijn de dragers van een nieuwe generatiesamenhang met een uitgesproken generatie-eenheid: de kritische generatie. Zij treedt aan het licht wanneer de

stijging van de welvaart op het hoogtepunt is, in de tweede helft van de jaren zestig (Abma, 1983; Van der Lans, 1983). De expansieve groei van productie en consumptie is voor de dan opgroeiende jongeren een elementaire ervaring en een deel van hun 'natuurlijk wereldbeeld'. De bomen van de welvaart groeien in de hemel en iedereen plukt de onuitputtelijke vruchten daarvan. Bij deze "neuartige Zugang" komt de groei als vanzelfsprekend voor. Alles gaat vanzelf, je hoeft het alleen maar te laten groeien, net als de bloemen in het veld en de haren op je hoofd. Het probleembewustzijn betreft de schaduwzijden van de groei, zoals het ondoordacht gebruik van natuurlijke hulpbronnen en de vervuiling van het milieu. De probleembenadering van de dominante generatie-eenheid richt zich in het bijzonder tegen dat wat het meest groeit van alles: de macht van de bazen, de machtsconcentraties in het economisch-politiek-militair complex (Wright Mills, 1956; Galbraith, 1968). De kritiek gaat uit naar de immanente wetmatigheden van de technocratie, de anonieme machtsverhoudingen in de mammoetorganisaties van de multinationals, in het algemeen technocratieën en bureaucratieën, die niet meer onder controle staan van morele normen, de sociale ongelijkheden die van dit alles het gevolg zijn, en de massale ervaring van vervreemding die hieruit voortvloeit (Fromm, 1955; Marcuse, 1964). De kritische generatie komt op voor gelijke rechten van de zwakken die het slachtoffer zijn van de ongeremde groei en de kritische generatiebenadering mondt uit in veelsoortige emancipatiebewegingen: van de arbeidersklasse, de zwarten, de vrouwen, de derde wereld, kinderen, leerlingen en studenten; en in ondergraving van de bevelssystemen die de ongelijkheid instandhouden: de prestatiemoraal, de economische concurrentieverhoudingen, de kapitalistische staat, de burgerlijke moraal.

Ofschoon de kritische generatie al vrij snel haar strijdbare karakter verliest en een kater overhoudt aan de massieve macht van het economisch-politieke systeem, blijven resultaten niet uit. Het belangrijkste effect is de uitholling van de bevelsstructuur in de eerder besproken domeinen van kerk, burgerlijke moraal en staat.

4.3. De 'ongebonden' generatie (medio tachtiger jaren)

De jongeren wier 'natuurlijk wereldbeeld' in de jaren tachtig vorm krijgt, zijn in veel opzichten de tegenpool van hun voor-

gangers uit de jaren zestig: de economische groei stagneert, het is vechten om een baan, politieke activiteiten zijn er nauwelijks zoals ook het politiek activisme vrijwel van het toneel is verdwenen, ideologische bevolgenheid ontbreekt ten ene male. Toch manifesteert zich ook nu een generatiesamenhang die 'op de schouders staat van haar voorgangers', d.w.z. logisch aansluit op hun successen en mislukkingen. Het succes van de generatie-eenheid der zestigers ligt in het culturele domein: de afbraak van bevelssystemen; en hun mislukking is, dat de wetmatigheden van het economisch-politieke systeem niet zijn doorbroken. De les van beide resultaten lijkt de kern te vormen van het generatiebewustzijn der tachtigers: voor jezelf opkomen. In een cultureel klimaat waarin verplichtende culturele modellen ontbreken, bestaat speelruimte om een eigen waarden- en normensysteem en gedragsorientaties te ontwikkelen; in combinatie met een economisch klimaat waarin je moet vechten voor een baan, resulteert zo'n speelruimte gemakkelijk in een mentaliteit van voor jezelf opkomen; zeker als daarbij ook nog eens sprake is van een politiek klimaat van ontmanteling van sociale zekerheden en zorgsystemen in de publieke sfeer, met een beroep op individualisering in een zorgzame samenleving.

5. Uitdagingen en voorwaarden in de jaren tachtig

De constatering dat de huidige jeugd weinig zekerheden heeft - sociaal, cultureel en economisch -, nodigt uit tot de veronderstelling, dat de standaardbiografie onder druk staat en dat alternatieven tot de mogelijkheden behoren. Traditionele elementen van de standaardbiografie zoals een vaste baan in overeenstemming met de gevolgde opleiding, een vaste partner voor het leven, een gedeelde zorg voor de opvoeding van kinderen, een vast patroon van taak- en tijdbesteding, enz., dit alles behoort niet meer tot de vanzelfsprekendheden van het leven. In al deze opzichten zijn thans meer opties mogelijk; en er zijn aanwijzingen dat de variëteit toeneemt, al dan niet vrijwillig. Het duidelijkste voorbeeld daarvan is het deelnamepatroon aan de arbeid, en de rolverdeling van mannen en vrouwen daarbij. Steeds meer vrouwen willen buitenshuis werken en dingen naar een baan, terwijl het de laatste jaren steeds moeilijker is geworden voor mannen én vrouwen om een vaste baan te vinden. Als gevolg van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt waar ik eerder op doelde (paragraaf 2 onder d) tekenen zich wijzigingen af in

het deelnamepatroon aan arbeid, door Van Hoof (1987) aangeduid als numerieke en functionele flexibilisering. Met de eerste vorm van flexibilisering correspondeert het tijdelijke arbeidscontract ofwel periodiek zonder werk zijn, met de tweede vorm corresponderen periodiek optredende wisselingen van baan en/of wijzigingen in de functie-uitoefening. Dit zijn twee vormen van wendbaarheid, die in combinatie met toenemende flexibilisering in de sfeer van primaire relaties, kunnen leiden tot nog onoverzienbare veranderingen in het leefpatroon c.q. afwijkingen van de standaardbiografie. Het is nog zeer onzeker wat hieruit zal voortkomen. Dit schijnt mij toe het hoofdprobleem te zijn van jong zijn heden ten dage : dat een cultureel bindweefsel ontbreekt. Tot nu toe manifesteert zich geen generatie-eenheid die een nieuw cultuurmodel lanceert. Dat wil overigens niet zeggen dat oude cultuurmodellen zijn verdwenen. De laatste hebben hun verplichtend karakter verloren, maar blijven aanwezig als mogelijke - en ongetwijfeld voor bepaalde groepen jongeren aantrekkelijke - opties.

Het is in dit verband relevant de aandacht te vestigen op een belangrijk structuurkenmerk, dat de hedendaagse jeugd onderscheidt van haar voorgangers: de post-adolescentie als toegevoegde fase in de jeugdperiode tussen kind en volwassene. Daarmee wordt bedoeld de leeftijdsfase, waarin de jongere in fysiek, sociaal, moreel, intellectueel, politiek, enz. opzicht mondig en zelfstandig is maar tegelijk nog financieel afhankelijk is, d.w.z. nog niet in de arbeidsmarkt is opgenomen. Dit door Keniston (1968: 268) onderkende structuurkenmerk van hoger opgeleide jongeren in de post-industriële samenleving is volgens Zinnecker (1981: 80-122) op weg om algemeen te worden. Het belang van de post-adolescentie in het kader van de jongste generatiesamenhang is, dat daardoor voor de jongere generatie meer ruimte dan ooit tevoren ontstaat om - al dan niet vrijwillig - te experimenteren met nieuwe culturele modellen. 'Meer ruimte' betekent hier niet alleen meer gelegenheid en tijd, maar ook meer competentie in het uitdenken en uitproberen van nieuwe mogelijkheden. Dit laatste hangt samen met de stijging van het ontwikkelingsniveau door de verlenging van de onderwijsduur en - in samenhang daarmee - de toegenomen mogelijkheid voor de ontwikkeling van een zelfstandige identiteit, ofwel de passage van de moratoriumfase in termen van Erikson.

Vanzelfsprekend bestaan er in dit opzicht grote verschillen tussen uiteenlopende categorieën van jongeren, afhankelijk van

het bereikte onderwijsniveau. Hoe hoger het niveau van algemene vorming, des te gunstiger zijn de voorwaarden voor een zelfstandige identiteitsontwikkeling. Hier ligt ongetwijfeld de verklaring voor het feit, dat bij alle onderzoek van de laatste jaren naar opvattingen en attitudes van jongeren een sterke samenhang is waargenomen tussen aspecten van culturele progressiviteit en opleidingsniveau (Matthijssen, Meeus, Van Wel, 1986).

Alles bijeengenomen verkeert de generatie van de tachtigers in een uitgelezen positie voor de ontwikkeling van nieuwe culturele modellen. Zij wordt niet gehinderd door de bevoogding vanuit dominante waarden-, normen- en gedragssystemen want deze raken meer en meer uitgehold; zij wordt gedwongen tot het zoeken naar creatieve oplossingen, want de maatschappelijke situatie is in tal van opzichten onzeker; zij beschikt meer dan ooit over de intellectuele competentie die daarvoor nodig is. Een uitgelezen positie inderdaad, maar daarom nog niet benijdenswaardig.

BIBLIOGRAFIE

ABMA, R.

1983 Hegemonie en tegenkultuur, Te Elfder Ure 35.

DETH, J.W. VAN

1984 Politieke waarden. Een onderzoek naar politieke waarden-oriëntaties in Nederland in de periode 1971 tot en met 1982, Amsterdam.

DIELEMAN, A.

1987 De katholieke pedagogiek op haar weg naar volwassenheid, Fr. Meyers en M. Du Bois-Reymond (red.). Op zoek naar een moderne pedagogische norm, ACCO, Amersfoort.

ELIAS, N.

1977 Über den Prozess der Zivilisation, I und II, Suhrkamp Taschenbuch. Wissenschaft 158, Frankfurt a.M..

EISENSTADT, S.N.

1956 From generation to generation, London.

FROMM, E.

1955 The sane society, New York, Toronto.

GALBRAITH, J.K.

1968 The new industrial state, New York.

HESSEN, J. VAN

1964 Samen long zijn. Een jeugdsociologische verkenning in gesprek met vorigen. Van Gorcum, Assen.

HOOF, J. VAN

1987 De arbeidsmarkt als arena. Arbeidsmarktproblemen in sociologisch perspectief, SUA, Amsterdam.

HURRELMANN, K. & NEUBAUER, G.

1986 Sozialisationstheoretische Subjektmodelle in der Jugendforschung, W. Heitmeyer (Hrsg.) Interdisziplinäre Jugendforschung. Fragestellungen, Problemanlagen, Neuorientierungen, Juventa, Weinheim/München.

KENISTON, K.

1968 Young radicals: Notes on committed youth, New York.

KOHR, H.U. & RÄDER, H.G.

1985 Jugend und gesellschaftliche Rationalität, Jugendliche + Erwachsene '85 Generationen im Vergleich, Band I, Leske und Budrich, Opladen.

LANS, J.V.D.

1983 De kultuur van het provoïsme, Te Elfder Ure 35.

MANNHEIM, K.

1928 Das Problem der Generationen, Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie, 71 jrg. 1928/29: 157-185, 310-330.

MANNHEIM, K.

1947 Diagnose van onze tijd. Sijthoff, Leiden.

MARCUSE, H.

1964 One-dimensional Man, Boston.

MATTHIJSSEN, M., MEEUS, W., VAN WEL, F. (RED.)

1986 Beelden van Jeugd. Leefwereld, beleid, onderzoek, Wolters-Noordhoff, Groningen.

MEYERS, FR. & DU BOIS-REYMOND, M.

1987 Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Acco, Amersfoort.

MILLS, C. WRIGHT

1956 The power elite, New York.

MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID

1984 Rapportage Arbeidsmarkt, september.

MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID

1987 Rapportage Arbeidsmarkt, september.

RAAIJMAKERS, Q.

1986 Verrechtsing en politieke intolerantie bij middelbare scholieren. M. Matthijssen, W. Meeuw, F. van Wel (red.) Beelden van Jeugd, Groningen.

SCHELKY, H.

1963 Die skeptische Generation, Eine Soziologie der Deutschen Jugend, Diederichs, Düsseldorf/Köln.

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

1985 Jongeren in de jaren tachtig, Cahier 1985/nr. 47, Rijswijk.

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

1986 Sociaal en Cultureel Rapport, 1986, Rijswijk.

SWAAN, A. DE

1982 Uitgaansbeperking en Uitgaansangst, De mens is de mens een zorg. Opstellen 1971-1981, Meulenhof, Amsterdam.

THURLINGS, J.M.G.

1979 De ontzuiling in Nederland, in het bijzonder van het Nederlandse katholicisme, Sociologische Gids, (6).

ZINNECKER, J.

1982 Die Gesellschaft der Altersgleichen. A. Fischer (Hrsg.) Jugend '81. Band 1, Leske + Budrich, Opladen.